

Arvekongedømmet i Norge.

Norge var i middelalderen arverike i motsetning til Sverige og Danmark, hvor tronen blev besatt gennem valg. Forskjellen har i norsk historieskrivning vært opfattet som uttrykk for en prinsipiell ulikhet mellem statsforfatningen i Norge og nabolandene: I Sverige og Danmark rådde adelen, mens kongemakten var eneveldig i Norge.

Læren om Norges eiendommelige særstilling fikk sin videnskapelige utformning av P. A. Munch. Det avgjørende skifte foregikk ifølge Munch under Sverre Sigurdsson. Han bröt med den ordning som var bragt i stand ved lendmanns-sönnen Magnus Erlingssons kroning. Gjennem den tronfølge-lov som da blev vedtatt, erklærtes kongedømmet visstnok for arvelig, men arveretten var »betinget af en Magnatforsamlings Skjön». »Det stod denne Forsamling frit for at kassere den ene retmæssige Tronarving efter den anden, ja endog med Tilsidesættelse af dem alle at vælge en Konge af en anden Familie». Avtalen, som »gjorde Sukcessionen afhængig af Aristokratiet», betydde at presteskapet og stormennene var enige om »at befæste deres fælles Magt paa Kongemagtens Bekostning». Gjennem denne overenskomst blev kongedømmet »et Redskab i de gejstlige og verdslige Hövdingers Haand». »Over alt dette slog nu Sverres Sejr aldeles en Streg. Som Sön af Kong Sigurd Mund behövede han nemlig ikke at udlede sin Ret til Tronen fra nogen Kroning, eller at skaffe sig nogen kunstig Legitimitet; han optraadte som mandlig Ætling i lige nedstigende Linje af det gamle Kongehuus; det var sin Odels- og Arve-Ret, han gjorde gjeldende, for hvilken han hverken havde Lendermænd eller Biskopper at takke».

»Ved at udlede sin Ret til Kongedømmet fra sin Byrd, op-hævede (Sverre) det Afhængighedsforhold, hvori dette ved Magnus Erlingssöns Indrømmelser var kommet til det gejstlige og verdslige Aristokrati». Arvekongedømmet havde således efter Munchs opfatning brodd mot kirke som adel. Kongearven betydde enevelde. Og enevoldsmakten skapte forutsetningen for Norges nedgang. Forfallet skyldtes, hevdet P. A. Munch, særlig »den Ophøjelse, Befestelse og Udvidelse af Kongemagten paa den gamle Folkemyndigheds og Kraftfølelses Bekostning, som alle Reformer, Forbedringer og øvrige Foranstaltninger lige siden Haakon den ældres, ja siden Sverres Tid planmæssig tilsigtede»¹.

I synet på kongedømmets utvikling inntok Ernst Sars et standpunkt som lå meget nær op til Munchs. Ved Magnus Erlingssons kroning var det gitt kirken og adelen »et Slags Valgret ligeoverfor Thronarvingerne». »Heraf kunde Aristokratiet benytte sig til at foreskrive den nye Konge sine Vilkaar, til at organisere sin Myndighed og hævde sig en varig Plads som en med Kongedømmet sideordnet selvstændig Repræsentation for Staten». »Det nye Kongedømme var Lendermandsætternes eget Verk, udgaaet fra deres egen Midte, og de nye Sukcessionsregler aabnede Udsigt til at fastholde det eller endog drage det stadig dybere ind i det Afhængighedsforhold, hvori det allerede ved sin Oprindelse var stillet til de geistlige og verdslige Stormænd». Men Sverres seier »slog en Streg over den i 1164 istandbragte nye Ordning af Thronfølgen». Underkjennelsen av den nye lov var »Forudsætningen for, at han selv skulde kunne gjælde som retmæssig Konge». Han »stillede sig paa den ubetingede Arverets Grund». »Sverres Principer om Kongedømmets ubetingede Arvelighed og Ret til at styre Stat og Kirke» trengte i den grad igjennem, at alle i den følgende tid »hylder dem eller giver sig Mine af at hylde dem». »Hans Æt og hans Grundsetninger seirede, og det saa fuldstændig, at ikke blot Landet fik Fred, men at al Rivning, al Bevægelse syntes at ophøre,

¹ Det norske Folks Historie II s. 934 fg.; III s. 186, 188 og 244; IV, 2 s. 648 fg.

og at Hvilen gik over til Sövn»¹. Som Munch mente også Sars at den sterke kongemakt som blev grunnlagt av Sverre Sigurdsson, dannet forutsetningen for Norges nedgang.

Det syn som forenet de to betydeligste norske historikere i det 19. århundre, blev med større og mindre modifikasjoner optatt av en lang rekke forskere. Således uttalte T. H. Aschehoug om Magnus Erlingssons tronfølgelov: »Saa fremt disse Forskrifter havde faaet Lovs Gyldighed, vilde Norge ligesom Sverige og Danmark i Virkeligheden være blevet et Valgrige, og Valget været lagt hovedsageligt i Geistlighedens Haand». Men »Folket opretholdt den ubetingede Arveligheds Princip», og støttet derfor Sverre, som ryddet den nye »Kongevalgslov» av veien². Efter Ebbe Hertzbergs opfatning betegnet loven fra 1160-årene en »kapitulation af kongedømmet til fordel for hierarkiet». Magnus Erlingsson »støttede sin kongeværdighed paa en ganske ny arvefølgeorden», som styrket kirken på bekostning både av kongedømmet og adelen, påstod Hertzberg. Siden Sverre ikke kunde anerkjenne den overenskomst »hvorpaa kong Magnus grundede sit kongenavn», fikk han geistligheten til bitreste motstander³. Gjennem »det kirkelige Valgkongedømme» var Norge ifølge Gustav Storm »stærkt paa Veje til at komme under Kirkefyrsternes Magt, men herfra reddedes det ved den monarkiske Reaktion under Birkebeinerne»⁴. Absalon Taranger mente at »den pris, hvorfor Erling Skakke kjøbte sin søns kroning af erkebiskop Öistein», var en avtale som gjorde »Norge til et valgrige med geistlige kurfyrster». »Den energiske motstand, som erkebiskop Erik og efter hans opfordring pavestolen ydet Sverre, hadde sin egentlige retsgrund i tronfølgeoven av 1164 og de vilkaar den opstiller for et legitimt kongevalg». Mot den nye lov reistes »kongedømmets kamp for 'arverike', som vi kan si begyndte med Sverre,

¹ Samlede Værker I s. 345, 372 fg., 376, 388 og 392 fg.

² Statsforfatningen i Norge og Danmark s. 20 fg.

³ Det norske aristokratis historie s. 137 og 147.

⁴ Artiklen om Norge i Salmonsens Konversationsleksikon XIII (Kj. havn 1902) s. 621 fg.

men som navnlig Haakon Haakonsson førte med maaltbevisst energi»¹. Alexander Bugge hevdet også at ved den nye lov om tronfølgen »fik biskoperne faktisk ret til at afgjøre, hvem som skulde være konge». »Norge var, som det er blevet sagt, gjort om til et valgrige med 5 geistlige kurfyrster». Ved sitt krav på arverett reiste Sverre »det verdslige kongedømmes merke . . . til kamp mod erkebiskop Øystein og Erling Skakkes preste- og stormandsvælde»². Oscar Albert Johnsen følger også helt ut den tradisjonelle opfatning: »Det eiendommelige ved den norske statsforfatning i forfallstiden og særlig i det tidsrum som går nærmest forut for den, er dens strenge monarkiske karakter. Siden kong Sverres seier over Magnus Erlingsson og lendermanns-aristokratiet og hans hårdnakkede og i det hele seierrike kamp mot kirken utviklet det norske kongedømme sig setse mere i retning av et virkelig enevælde. Aristokratiets krav på retten til å velge kongen blev slått ned og den strengeste arvelighet gjennomført i lov og praksis»³.

Fredrik Paasche stiller sig derimot delvis i opposisjon til forgjengerne. Det foreligger, sier han, »intet bevis for, at erkebiskop Øystein tilstræbte en svak kongemagt. Har han gjort det, er han ikke naad langt i virkeligheten». »Ene-kongedømmet blev fastslaat, vistnok under former, som gav kirken betinget tilsyn med tronfølgen, men som ingen magtforøkelse indebar for stormandsklassen». På dette punkt slutter Paasche sig altså nærmest til Aschehoug, Hertzberg, Storm og Taranger. »Det vilde ogsaa været underlig, om aristokratiet skulde høstet fordel av en situation, som i første række var gylden for kirken». Paasche hevder endog at »aristokratiet kunde ikke ha nogen magtvinning av, at der for fremtiden bare skulde være én konge i landet». Hvor det gjelder vurderingen av det nye som Sverres kongedømme bragte, bygger Paasche på Munch og Sars, om han enn gjør

¹ Udsigt over den norske rets historie II, 1 s. 174. *Norvegia sacra* II s. 34 note og s. 38.

² Norges historie II, 2 s. 98 fg. og 128.

³ Noregsveldets undergang s. 13.

enkelte innskrenkninger i deres tankegang. Skiftet kom ikke voldsomt og plutselig, men foregikk gradvis i løpet av det 13. århundre. »Sverres etterfølgere benyttet det gode grundlag, han hadde git dem, til at gjøre staten for sterk i Norge». »Den magtfuldkommenhet, Sverre-ætten hadde samlet paa kongen», førte til at nordmennene »ved aar 1300 var kommet under en styreform . . . som mindst av alt passet folkets natur: under diktaturet». I dette forhold ser Fredrik Paasche forklaringen på Norges skjebne i senmiddelalderen. Virkelig »farlig for den norske stat blev kongens diktatur» efterat kongedømmet var flyttet ut av landet¹.

For Halvdan Koht er Magnus Erlingssons kongedømme »et uttrykk for aristokratiets maktstilling. Det er stormannsklassens samling til en virkelig riksstand som nu er fullbyrdet, og kongedømmets organisasjon er en naturlig konsekvens derav». Men i denne organisering av landet gjennom forbundet mellem adel, kirke og konge »ligger frøet til en ny utvikling: rikskongedømmet må få egne, uavhengige interesser, som til slutt må komme i strid med aristokratiet». »Just i det öieblikk det aristokratiske kongedømme er endelig og fast organisert, just da bryter striden mellem kongedømme og aristokrati ut i lys lue». »Det nye kongedømme» som Sverre grunnet, støttet sig til »et kongelig embedsverk og en tjenesteadel, som etterhvert fortrenger de gamle slekter». »Det betyr i virkeligheten en stor politisk omdannelse»². For så vidt følger Koht i hovedsaken det hevdvunne syn. Også han ser noe nytt, et inngripende brudd i utviklingen med Sverre³.

Men i opfatningen av kongedømmets stilling i den følgende tid, vender Halvdan Koht sig mot forgjengerne. Her har han gitt et nytt helhetssyn. På dette område som så mange andre innen norsk historieforskning har Kohts undersøkelser vært nyskapende.

»Kongen måtte bryte det gamle ætte-aristokratie; men

¹ Kong Sverre s. 137 fg., 140, 215, 220 og 280.

² Innhogg og utsyn s. 122.

³ Jfr. Scandia IX s. 165.

likeso naudsynt for han var det å sette eit anna, eit kongeleg aristokrati i staden. Og det varde ikkje lenge fyrr dette aristokratie skuva kongen til sides og tok makta i rike». »Um Sverre sjölv . . . kunde vere den mektige hovdingen for rike og hæren, so vart den personlege kongsmakta burte under dei næraste ettermennene hans». »Det byggverke av kongeleg einvelde som så mange historieskrivarar har set i Noreg på den tida, er berre ei synkverving». »Det som har vore kalla eit kongeleg einvelde, grunnla i röynda lensstyringa her i lande». Og da stormennene var blitt sterke nok, gikk de lös på selve arvekongedømmet. Når adelen i 1343 lempet på reglene for kongearven, betydde det at »ein ny rett dermed tok til å vinne fram i Noreg, — ein rett som hadde samanheng med feodal tankegang».

Denne utvikling innen det norske samfund »vart undergangen for det nasjonale sjölvstende, for di det nye aristokratie förde ein klassepolitikk som ikkje vyrde nasjonale grenser». »Noreg miste det politiske og åndelege sjölvstende sitt, ikkje for di adelen vart avöydd, men for di adelen fekk styringsmakta i lande». Den norske adel »miste meir og meir sansen for dei nasjonale interessene». »I ånd og huglag var han avnorska» lenge för slutten av 1300-tallet. »Det var just den nasjonale viljen det skorta på»¹.

Edv. Bull er den eneste norske historiker som på bredt grunnlag har dröftet spørsmålene omkring Magnus og Sverre efterat Halvdan Koht la frem sine studier. Bull er sterkt påvirket av problemstillingen hos Koht, men står likevel helt selvstendig, og har i den siste boken han fikk ferdig för sin död gitt en fremstilling av samfundsutviklingen, som for alltid vil sikre hans navn i norsk middelalderforskning.

Om tronfølgeoven som blev vedtatt under Magnus Erlingsson, uttalte Edv. Bull: »Bestemmelsenes politiske innhold er å gi det jordeiende aristokrati, både geistlig og verdslig, en sterkt öket forfatningsmessig maktstilling».

¹ »Gamalt og nytt syn på norsk historie» i Syn og Segn 1929 s. 1—15, særlig s. 10—14. »Det nye i norderlendsk historie kringom år 1300» i Scandia IV s. 171—183, særlig s. 181 fg. Norsk Hist. Tidsskr. XXX s. 208.

»Det viktigste i denne regelen er at tingene, böndene, er helt avsatt, ingen innflytelse har på hvem som skal være konge». »Det 11.—13. årh. var . . . en stadig utvikling bort fra bondeselveie og over til godseier- og leilendingsforhold til jorden. Og det nye økonomiske grunnlaget som dermed blev lagt i landet, måtte nettop bli grunnlag for ny statsmakt: de som eide jorden, måtte også bli herrer i staten».

Bull tok bestemt avstand fra dem som gjorde gjeldende at Norge nu var blitt et valgrike med fem geistlige kurfyrster. »Arveretten er meget fast forankret» i den nye lov, »det skal meget alvorlige ting til, för den arveberettigede kan fjernes». Likevel mente han at arverettslæren först »stilles op for alvor av kong Sverre og vinner frem til full seier med Håkon Håkonsson». Også efter Bulls opfatning skapte Sverres kongedömmet et annet forhold mellem konge og hövdinger enn tidligere¹, selv om han ikke la særlig stor vekt på denne motsetning. Og han var helt uenig i læren om at Sverre »har utövet sin makt og gjennomfört sin politikk gjennom en noenlunde absolutt kongemakt». »I virkeligheten er det snarere riktig å se Sverre som den der energisk fortsetter og utformer den tidligere politiske og sociale utviklingen, enn som noen radikal fornyer»².

Det syn på arvekongedömmet i Norge som går tilbake til P. A. Munch og Ernst Sars, kan ikke lenger oprettholdes. Det har Halvdan Koht og Edv. Bull godtgjort med ugendrivelige grunner. De har vist at kongearven ikke betydde enevelde. Men hvad innebar den så? Problemet reiser sig for oss: Hvorfor var Norge et arverike? Hvad var forutsetningen for de norske arveregler, og hvem bar dem frem? Å gi svar på dette spørsmål er opgaven for nærværende avhandling.

¹ Jfr. Scandia IX s. 166.

² Det norske folks liv og historie II s. 191, 199 fg., 211 og 227.

I.

Sommeren 1163 blev Magnus Erlingsson kronet som Norges konge under et riksmöte i Bergen¹. Mötet vedtok en ordning av tronfølgen som er bevart i Gulatingsloven kap. 2². Innholdet er følgende:

- »(1.) Det er nu dernest at den skal være konge i Norge, som er [eldste]³ ektefødte (skilgetenn) sønn av Norges konge, om ikke ondskap og uvetit besetter ham (nema þeim ragne illzca æða uvizca).
- (2.) Men hvis slike ting driver den eldste fra riket, da skal den samfedre broren hans være konge, som tykkes best skikket (þyckir best væra fallenn til) for erkebispnen og lydbiskopene, og de tolv viseste menn som de opnevner med sig fra hvert bispedømme. Og de ulærde menn går til denne avgjørelse (til þess umdæmes) med den svorne ed at de skal ta den som de for gud synes er best skikket. Og denne ed skal biskopene, skjönt de ikke sverger, like fullt innestå for overfor gud, som de som sverger. Siden gud gir dem syn til å se det retteste, skal de legge sannhets råd til denne sak like meget som de ulærde som sverger.
- (3.) Men om Norges konge ikke har ektefödt sønn efter sig, da skal den være konge som er nest i arv, hvis han er skikket efter deres omdømme som blir opnevnt.
- (4.) Men dersom han ikke synes skikket, da skal den være, som de opnevnte synes höver best til å våke over både guds rett og landslovene (bæðe gudrs rettar at gæta oc lannz laga). Men hvis de er uenige, da skal de ha avgjørelsen, som blir flest, og som erkebispnen og de andre biskoper følger, og som sanner det med sin ed.
- (5.) Men efter kongens frafall da er alle bisper og abbeder og hirdstjörner med hele hirden selvbudne til å söke nord til den hellige kong Olav, for å område sig med erkebiskopen, og hver

¹ Om kildegrunnlag og årstall se Ebbe Hertzberg i norsk Hist. Tidskr. 4. R. III s. 30—42 og 114—148, og Halvdan Koht s. st. XXX s. 98 fg. Jfr. likevel Absalon Taranger i Festskrift til Finnur Jónsson s. 181—198.

² Norges gamle Love I s. 3—4. Forskriftene kom også inn i Frostatingsloven, men er her bare bevart i en oversettelse fra ca. 1600; jfr NgL IV s. 31 fg.

³ Ordet fins ikke i noen av de to håndskrifter av G 2, men i F-oversettelsen. Av det følgende fremgår at talen her gjelder eldste sønn. Mellom [] er satt inn uundværlige ord som teksten utelater.

biskop skal opnevne tolv av de viseste menn med sig. Og alle skal være på ferden innen den første måned etterat de spurte kongens frafall. Og der skal kronen til den kongen som da er död, ofres for hans sjel, og henge der evig til ære for gud og den hellige kong Olav, efter det som kong Magnus, den første kronede konge i Norge, lovet.

- (6.) Men hvis noen på annen vis lar sig ta til [konge], da har han forbrutt gods og fred, og [likeså] hver den som følger ham i det, og [han] skal være i guds bann og alle hellige menns, pavens og erkebispens og alle lydbiskopers.
- (7.) Men om de menn som bispene opnevner med sig, forsømmer denne ferd, da er de i forbud (d. e. det mindre bann) og gir 40 mark til kongen, og skal ikke legges på kirkegård, om de later livet imens.
- (8.) Men denne ferd skal hver fare på sin egen kostnad, men kongen betaler for alle dem som ikke för hadde krongods (d. e. i len)¹.
- (9.) Men hvis erkebiskopen ikke er innenlands eller död, da skal alle menn [likevel] komme til rådslagning, som nu er sagt»

Avgjørende for tolkningen av denne statsakt er det å ha klarhet over de rettsregler som på forhånd var rådende. Efter hvilket prinsipp blev tronfølgen i Norge regulert för 1163? Gjeldende lære har inntil nylig vært at det norske kongedöme i eldre middelalder var arvelig innen »Hårfagre»-ætten. Absalon Taranger har imidlertid godtgjort at så ikke var tilfelle. I Norge som i andre land blev tronen besatt ved valg, selv om det i regelen — men slett ikke alltid — bare var mannlige medlemmer av kongeslekten som kunde velges².

De gamle sedvaneregler for kongevalget förte til anarkiske tilstander. Bondefolkets rett til å velge konge på alltingene, truet statsmakten med opplösning. I stedet for et samlende rikskongedöme trådte flokkeförere med kongenavn. Forholdene blev skildret i et engelsk skrift fra 1190-årene. Vi hörer at »det er skikk i Norges rike like til denne dag, at enhver som vites å være sönn av en norsk konge, om han er uekte eller födt av en trælkvinnne, hevder like

¹ F-teksten har her: »End paa denne reyse maa huer fare paa sin egen leyekostning, som icke för hafde konngens gods».

² Norsk Hist. Tidsskr. XXX s. 110—166 og 273—311. Til Tarangers syn har Halvdan Koht sluttet sig, s. st. s. 207 fg.

stor rett til Norges rike som en kongesønn avlet i ekteskap eller født av fri kvinne. Derfor blir det stadig kamp mellem dem, inntil en beseires eller drepes». Verket har en tendens som er avgjort fiendtlig imot Sverre Sigurdsson. Beretningen skriver sig fra hans motstandere. Den gjenspeiler historiesynet hos de norske biskoper og deres parti. Det samme er tilfelle med et annet engelsk skrift, som også stammer fra 1190-årene. Først gis det her en utmaling av de ulykksalige tronstridigheter i Norge, som stormennene ønsket å få slutt på. Om Magnus Erlingsson heter det: »De besluttet å innvie og krone den nye kongen høitidelig med mystisk salving forat ingen i fremtiden skulde våge å reise hånd mot guds salvede». Rikets vismenn og høvdinger trodde på den måten å avskaffe vanæren ved den gamle sedvane¹.

Riksmötet i 1163 hadde til opgave å skape en ny stats-skikk, et stabilt styre som kunde sikre fred i landet. Derfor fikk Magnus, som selv ikke var kongesønn, kirkelig vigsel gjennom kroningen. Derfor blev nu tronfølgen for første gang lovfestet i Norge. Hensikten var å undgå at det samtidig fantes flere konger. Enekongedømmet blev gjennomført. Som tronarving anerkjentes kongens eldste ektefødte sønn, *nema þeim ragne illzca æða uvizca*. Hvad slags ondskap og uveit var det som kunde drive nærmeste arving fra riket? Av G 2 fremgår — så vidt jeg ser — med rene ord hvilket krav kongen måtte tilfredsstille for å være *til fallenn*: det blev forlangt at han var skikket til *bæðe gudrs rettar at gæta oc lannz laga*. Meningen synes klar: ikke bare de gamle landslovene, men også guds rett skulde kongen våke over, for å opfylle fordringene. Den gamle kongeseden om å verne loven, hadde fått et tillegg: også kirkens rettsstilling var det kongens plikt å trygge. Det hadde Haraldssønnene gitt høitidelig tilsagn om i 1152, da de innrømmet den norske kirke alle friheter som tilkom den ifølge *heilagar ritningar*. Samme løfte gav også Magnus Erlingsson². For fremtiden

¹ Begge verk anført efter Gustav Storm, norsk Hist. Tidsskr. 4. R. II s. 176—179. Jfr s. 188 fg.

² Norges gamle Love I s. 445. Jfr. Absalon Taranger i *Norvegia sacra* II s. 51 fg. og norsk Hist. Tidsskr. XXX s. 296 fg.

skulde ingen komme på tronen i Norge om han ikke forpliktet sig til det.

Borgerkrig og tronfeider betegnet en trusel mot kirken. Den ønsket fremfor alt fred og rettssikkerhet. Av den grunn samlet prelatene sig om adelskongen Magnus Erlingsson, som erkebispem kronet. Av den grunn gjennomførte geistligheten for første gang i Norge prinsippet om arvekongedømmet — forutsatt at tronarvingen var »skikket». At kongearven blev lovfestet i 1163, skyldtes kirkens menn. Vi er i stand til å vise at deres mål var å skape en sterk kongemakt, et centralisert statsstyre.

Loven av 1163 overlot spørsmålet om tronfølgen til biskopene »og de tolv viseste menn som de opnevner med sig fra hvert bispedømme». Riksmötet i Bergen bestod av en helt tilsvarende forsamling. Det fremgår av overskriften til G 2: »Her er de nymæler som blev vedtatt mellem kong Magnus, erkebiskop Öistein og Erling jarl og alle de viseste menn i Norge». Og Magnus erklærte selv at erkebispem hadde kronet ham »etter samråd med de viseste menn»¹. Første gang vi hører om et slikt möte var i 1152. Under ledelse av kardinal Nikolas Brekspere blev dengang fastsatt en ordning av gaver »med tilslutning av alle biskoper i landet og de tolv viseste menn fra hver bispestol»². I Frostatingsloven III 17 heter det tilsvarende: »Således var råd og bud av den gode kardinal Nikolas, som siden blev pave, og erkebiskop Jon, å overveie retterböter sammen med de viseste menn». Denne forskrift utgjör en del av kirkens grunnleggende rettigheter i Norge. Vi möter den igjen i pave Cölestin III's privilegiebrev fra 1194: »Ingen konge eller fyrste har adgang til å forandre vedtatte og skrevne landslover uten bispenes samtykke og de viseste menns råd»³. I henhold til dette påbud blev Bergensmötet innkalt i 1163, og lovarbeidet gjennomført i de følgende år. F V 44 taler nemlig om bestemmelser som var satt i verk »med samråd av kong

¹ Norges gamle Love I s. 442.

² Norges gamle Love I s. 447.

³ Dipl. Norv. II nr. 3.

Magnus og erkebiskop Öistein og de andre biskoper og alle de viseste menn fra alle lagdømmer».

Uttrykkene *hinir vitraslo menn* og *sapientes* har vært oppfattet som ensbetydende med hövdinger, lendmenn¹. Det er likevel en feiltolkning, for G 2 skjelner tydelig mellom hirdstjorner, som lendmennene hørte iblandt, og »de viseste menn»². Disse må faktisk ha vært opnevnt av prelatene, og var følgelig avhengige av dem. Forsamlingen på 5 biskoper og 60 legmenn representerte den geistlige opfatning. Det var for så vidt karakteristisk når forskriften fra 1163 bestemte at »de skal ha avgjørelsen, som erkebispnen og de andre biskoper følger».

I 1152 var det skapt en ny lovgivningsmyndighet i Norge, et organ som avløste de gamle tingforsamlinger. Tidligere var lovene blitt vedtatt av bondefolket for hvert enkelt lagdømme. Dette blev nu helt anderledes. Riksmöter skulde trede sammen for å fastsette lover som gjaldt i alle tinglag, over hele Norge. Og på riksmötene var det ikke lenger böndene som rådde. De mistet sitt herredømme over lovgivningen. Et skifte av inngrepene betydning var inntrådt. Hvad skiftet i virkeligheten innebar, fremgår klart av de lovene som blev gjennomført i tiden efter 1152. Tendensen i dem var vidt forskjellig fra den eldre lovgivnings.

I løpet av de første tiårene efter 1150 foregikk et omfattende lovarbeid i Norge. De nye vedtak hadde felles formål: de bragte maktøkning for kongedømmet. Under Magnus Erlingsson og hans nærmeste forgjengere blev tyngdepunktet i det norske samfund flyttet fra böndene og tinget til kongen og hans ombudsmenn. I alle landsdeler hadde utviklingen samme retning. I Trøndelag som på Vestlandet möter vi nu for første gang kongelige sysselmenn som bærere av den nye statsskikk. Og helt tilsvarende var den omlegning som samtidig fant sted innen ledingsvesenet. På forhånd hadde den

¹ Alexander Bugge i norsk Hist. Tidsskr. 5. R. III s. 192 fg. Samme opfatning hos Edv. Bull, Det norske folks liv og historie II s. 200. Se også J. E. Sars, Samlede Værker I s. 342.

² Jfr. Ebbe Hertzberg, Det norske aristokratis historie s. 140.

militære utskrivning ligget hos bondefolket. I denne tid kom den under kontroll av kongen. Han skulde opnevne styresmenn på ledingsskutene, og styresmennene igjen mannskapet.

Endringen av maktforholdene i Norge til kongedømmets fordel har Sverre Sigurdsson tidligere fått fortjenesten av. Den eneste som har antydnet et annet syn, er Edv. Bull. Jeg har søkt å vise at den hevdvunne opfatning blandt historikerne er uriktig. Det var før Sverres kongstid at skiftet foregikk. Og forandringen blev ikke gjennomført i kamp mot stormennene. Tvert om skyldtes den nettop aristokratiet. Kongemakten blev sterk fordi hövdingklassen i kystegnene hadde vokset sig sterk ¹.

På biskopenes riksmöter blev den nye statsskikk lovfestet. Prelatene stillet sig helt solidariske med kongen og stormannsættene. Kirkens menn fremmet adelens og kongedømmets interesser.

Når så var tilfelle, behöver vi ikke undre oss over den fremskutte rolle i lovgivningen, som efter 1152 var innrømmet den norske geistlighet. Det betydde ikke at de verdslige stormenn var skjövnet i bakgrunnen. De var vel tjent med den virksomhet riksmötene utfoldet.

Forskriftene i G 2 omfattet ikke bare tronfølgen. Kapitlet påbyr dessuten at når en konge var död, skulde hans krone ofres til den hellige Olav. Et særskilt aktstykke, utstedt av Magnus Erlingsson påskedag i året 1164, gjør nærmere rede for meningen med dette tilsagn ². Ofringen var symbol på at Magnus tok sitt rike til len av St. Olav, og lovet å styre det som hans vasall.

Forutsetningen for denne merkelige overenskomst mellem kongen og kirken har Halvdan Koht nylig bragt klarhet over. Den skyldtes utvilsomt forholdet til Danmark. Med

¹ Se min avhandling »Kongemakt og lendmenn i Norge i det 12. århundre» i Scandia IX s. 161—203.

² Norges gamle Love I s. 442—444. Jfr. Absalon Taranger i *Norvegia sacra* II s. 16—55. Halvdan Koht i *norsk Hist. Tidsskr.* XXX s. 81—107. Dateringen efter Koht s. 99 fg.

dansk hjelp hadde Erling Skakke vunnet over Håkon Herdebreid og fått Magnus anerkjent. Det er uvisst om vilkåret var at Valdemar I til vederlag skulde få lensherredømme over Viken eller over hele Norge. Men i alle tilfelle hadde han rettskrav mot Erling og Magnus. Löftet om kroneofringen rettet sig imot Valdemars fordring på lenshöihet. »Når Magnus tok Noreg til len av St. Olav, så var det dermed avgjort at ingen part av Noreg kunde vere len under den danske kongen»¹.

Sommeren 1170 blev det slutt på striden mellem Danmark og Norge. Magnus måtte böie sig under dansk lenshöihet, og Erling blev kong Valdemars jarl. Det må ha betydning at vasall-forholdet til hellig Olav ophörte. Avtalen om kronens ofring falt bort fordi den hadde mistet sin hensikt. At tilsagnet ikke lenger stod ved makt, får vi indirekte bekræftet gjennom pavens privilegiebrev fra 1194. Blandt den norske kirkes rettigheter nevner det ikke lensunderkastingen under St. Olav. Selv om denne overenskomst ikke hadde bragt kirken reell maktökning, kan det visstnok bare tolkes på én måte at den ikke blir omtalt i 1194.

Ennu mere påfallende er det at pavebrevet fra 1194 overhodet ikke nevner tronfølgeoven. Det het i G 2 at den som gjorde sig til konge imot biskopenes vilje, skulde være i pavens bann. Det vidner om at loven blev oppfattet som en viktig del av kirkens rettigheter. Derfor vilde det ha vært merkelig å forbigå bestemmelsene i taushet, hvis de fremdeles hadde full gyldighet i 1194. Så meget merkeligere fordi kirken nettop dengang stod midt i hård kamp mot den mann som ifølge erkebiskop Eiriks utsagn noen år forut, »pryder sig med kongelig navn og usurpert regjeringsmyndighet»².

Kan vi lite på det som Saxo forteller, var tronfølgeoven av 1163 virkelig blitt skutt til side. Det skjedde ved det norsk-danske forliket i 1170. Da blev avtalt, sier Saxo, at Valdemars yngste sönn skulde arve Norge om kong Magnus døde uten ektefödde barn.

¹ Se den anförte avhandling av Koht, »Noreg eit len av St. Olav».

² Dipl. Norv. VI nr. 3.

Hvad var det for vilkår som kunde drive det norske riksstyre til å gå inn på forliket med Danmark i 1170? Den eneste kilden som drøfter dette spørsmål, er sagaverket Fagrskinna. Her blir fortalt at Valdemar forbød all handel på Norge. Siden nordmennene ikke kunde undvære danskekøret, måtte de slutte fred. En slik forklaring ha vi likevel vanskelig for å godta. Ingen ting tyder på at Norge ved den tid var henvist til regelmessig korntilførsel utenfra ¹.

Det er ikke mulig å uttale sig med sikkerhet om årsakene til omslaget i 1170. Imidlertid foreligger enkelte opplysninger som kanskje lar oss skimte bakgrunnen for det plutselige skifte. De er bevart i en del pavebrev som Fredrik Paasche for noen år siden har trukket frem ².

Vi hører at Oslo-bispen var drept av »noen fortapelsens barn» innen sitt embedsdistrikt. Erkebiskop Öistein sendte innberetning til paven, og gjorde samtidig opmerksom på at Magnus og Erling ikke foretok sig noe imot misdederne. Det heter nemlig i et av pavens svarbrev: »Vi undres og kan ikke forundre oss nok over, at Norges høie konge, vår kjæreste sønn i Kristus, har ventet med å straffe en så fryktelig forbrytelse, efter den makt han har fått av Herren». Dette behøver neppe innebære — som Paasche hevder — at erkebispen har klaget over undfallenhet fra kongens side, at forholdet mellem dem har vært mindre godt. Det synes lite rimelig at Magnus med hensikt skulde ha undlatt å støtte kirken i en så viktig sak. Sannsynligere er det vel at kongedømmet har savnet de maktmidler som trengtes for å optrede med kraft.

Erkebiskop Öistein hadde bedt paven om å få opnevne en stedfortreder for det tilfelle at han selv »av hensyn til rikets behov» var fraværende. Det ligger nær å anta med Paasche at det var fredsforhandlingene med Valdemar, erkebispen har tenkt på. Han kom likevel ikke til å reise selv. Isteden drog den nye Oslo-biskop. At det nettopp blev han, berodde neppe på tilfældighet. Efter ansökning hadde erke-

¹ Jfr. min bok »Hanseatene og Norges nedgang» s. 9 fg.

² Festskrift til Halvdan Koht s. 130—137.

bispen mottatt pavelig tillatelse til å innsette ny biskop i Oslo. Dette pavebrevet stammer visstnok fra desember 1169, og i løpet av våren 1170 må Öistein ha bestemt sig; av en dansk kilde fremgår at Helge av Oslo i juni bare var »utvalgt». Det nye medlem av episkopatet må ha stått erkebispen særlig nær. Vi tør tro at han på forliksmötet i Danmark optrådte som et lydige redskap for den myndige Öistein Erlendsson. Helge mötte som representant for den norske kirke. Den har utvilsomt ønsket å nå til en endelig ordning med Valdemar. Det hadde vist sig at fred mellem rikene, kanskje også dansk støtte, var nødvendig for å skape rettssikkerhet i Norge. For å opnå det var biskopene villige til å gå fra tronfølgeloven av 1163. Men på ett meget viktig punkt holdt de fast ved den: fikk Magnus Erlingsson ektefödt sönn, skulde han være selvskreven til å arve farens trone. Anderledes kan vi ikke godt tolke ordene hos Saxo. Avtalen tyder så visst ikke på at forholdet mellem kong Magnus og kirken hadde forverret sig.

Vi vet ikke om det var bondefolkets motstand mot den nye statsskikk, som kostet biskop Torstein livet i slutten av 1160-årene. Men forliket med Valdemar I i 1170 tyder på at Magnus Erlingssons kongedømme ikke stod særlig trygt. Og det varte ikke lenge för opröreren Sverre Sigurdsson hadde gjort det av med både Magnus og Erling. Han var leder for böndene i de landsdeler som stod imot den sterke kongemakt, Trøndelag og Oplandets utbygder. Men da Sverre hadde seiret, fortsatte han forgjengerens verk. Her var det kontinuitet og ikke brudd¹.

I året 1180 drog erkebiskop Öistein til England fordi han ikke vilde underkaste sig Sverre, og lyste der kongen i bann. Dette blir fortalt i et samtidig engelsk skrift²; som utvilsomt bygger på meddelser fra erkebispen selv. Derfor er det grunn til å tro at kildestedet er pålitelig. Når Sverre

¹ Jfr. min fremstilling i Scandia IX s. 197—203.

² Gjengitt av Gustav Storm i norsk Hist. Tidsskr. 4. R. II s. 187; jfr. s. 173.

blev satt i bann, var det sikkerlig fordi han kjempet imot den kongen som Öistein hadde gitt kirkelig vigsel. Men da Magnus' nederlag var blitt et faktum, vendte erkebispem hjem og forsonte sig med Sverre. Den norske kirkes primas anerkjente hans kongeverdighet. Vilkaoret må ha vært at Sverre til gjengjeld stadfestet privilegiene av 1152. Vi har Håkon Sverressons uttrykkelige ord for at *sialfr fader min med sinu brefe* innrømmet kirken samme rettigheter som den hadde fått av Haraldssønnene og Magnus¹. Gjennem dette løfte blev Sverre efter definisjonen fra 1163 »skikket» som konge. Han tilfredsstillet det geistlige krav til landsstyreren. Forsoningen trer klart frem i en retterbot fra omkring 1190, som blev utstedt av Sverre i fellesskap med den nye erkebiskop, Eirik Ivarsson, og lydbispene². En rekke forbrytelser satte kirken og kongen nu bannstraff for. De to samfundsmakter stod sammen til vern om rettssikkerheten i landet, helt som i Magnus' dager.

Samvirket blev likevel ikke av lang varighet. Det var kommet i stand fordi kirken aksepterte Sverres kongedømme. Det ophørte fordi han tross sitt tilsagn ikke vilde anerkjenne kirkens friheter. Da Sverre nektet å böie sig for et kano-nisk bispevalg, drog erkebiskop Eirik i eksil³. Fra det öieblikk regnet ikke lenger geistligheten Sverre som »skikket» til konge. Gjennem 1190-årene förte erkebisp og pave en voldsom kampanje mot usurpatoren. Det var ikke bare »ondskap og uvet» han var besatt av. Nu het det at han uten minste rett hadde tilranet sig tronen⁴. Selv hevdet Sverre i stridsskriftet mot prelatene at hverken han eller for-gjengerne hadde gitt fra sig innflytelsen over bispevalget. Påstanden innebar at kirken skulde höre under kongedömet. Sverre tok op det nasjonalkirkelige syn som var for-latt i 1152. Konflikten gjaldt kirkens stilling, mens begge

* ¹ Norges gamle Love I s. 445.

² Norges gamle Love I s. 409.

³ Jfr. Dipl. Norv. VI nr. 3.

⁴ Jfr. sammenstillingen hos Gustav Storm i norsk Hist. Tidsskr. 4. R.

parter ønsket en sterk statsmakt i Norge. På dette avgjørende punkt hersket ingen uenighet. I virkeligheten var det som forenet, langt sterkere enn det som skilte. Derfor blev striden ikke mere enn et intermesso. Den opphørte så snart Sverre selv var borte.

I en udatert retterbot av Håkon Sverresson, utstedt i 1202 eller 1203, heter det ¹:

»Nu vil jeg at alle menn skal vite at jeg gir op all denne strid og trette som har vært mellem kongedømmet og biskopene, og jeg innrømmer den hellige kirke og de lærde menn all den frihet som tilkommer hver især, efter hvad hellige skrifter fastsetter mellem mig og dem, og den hellige kirke har hatt fra ny og gammel tid, men uten skade for mit kongedømme og den kongelige verdighet, i henhold til det (æftir þui) som kardinal Nikolas bestemte, og de tre konger Öistein, Sigurd og Inge samtykte i og svor på, slik kong Öisteins brev bekrefter og kong Magnus stadfestet og min far med sitt brev, og slik de eder inneholder som blev sverget for legaten da jarlen reiste strid med erkebiskop Öistein om den hellige kirkes frihet. Men kirken og alle lærde menn lover mig til gjengjeld at de skal vise mig all den heder og ære som de skylder den lovlige konge, og både de hellige skrifter og landsloven vidner om at jeg har rett til».

Denne avtalen blev stadfestet av pave Innocens III i januar 1204. Paven har, sier han, fått beskjed om at Sverres sønn Håkon »har fulgt sin far i regjeringen, men ikke i forsett, for han kalte tilbake dem som var landflyktige, han elsker og ærer kirkene og geistligheten, og han styrer landet og folket i full fred og ro» ². Om Sverre hører vi i pavebrevet at han »med vold hadde tilrevet sig Norges rike». Noen år tidligere, i 1198, hevdet Innocens at Sverre var kommet til makten »hverken ved hövdingenes valg eller ifølge arverett (nec electione principum nec ratione sanguinis)» ³. Likevel fikk nu hans sønn og arving, som til og med var uekte født, sin rett til kongedømmet bekreftet ved apostolisk autoritet. At selveste Innocens III kunde godta overenskomsten, vidner om at den ikke var noe kompromiss, kom-

¹ Norges gamle Love I s. 445.

² Dipl. Norv. VI nr. 9.

³ Dipl. Norv. VI nr. 7.

met i stand ved gjensidige innrømmelser, slik det vanligvis har vært lært. Avtalen tilfredsstillet fullt ut det kirkelige standpunkt. På ny trådte det klart frem at kirken anerkjente den konge som godtok privilegiene fra 1152.

II.

Årene etter Håkon Sverressons død i 1204 var opfylt av uro og strid. Birkebeinerne valgte først til konge Sverres eneste gjenlevende etterkommer, Håkons brorsønn Guttorm, og etter hans død samme høst, Sverres søstersønn Inge Bårds-son. Baglerne gav kongenavn til Magnus Erlingssons sønn Erling, og etterat han var død i 1207, til Inge Krokryggs søstersønn Filip.

Prelatenes holdning til disse hendelser fremgår av et pavebrev fra 1211, stilet til erkebiskop Tore Gudmundsson og landets øvrige bisper. Her heter det at Inge var birkebeinerens partikonge — »men de kloke og høibyrdige menn (prudentes et nobiles) som hadde fullstendig kjennskap til kongeætten i Norge, valgte enstemmig (concorditer elegerunt) til konge en ung mann ved navn Filip, som tilhørte slekten til Magnus og Inge, Norges gamle og katolske konger». Paven har, sier han, fått underretning om at riket tilkommer Filip med arverett (»Philippus, ad quem regnum sicut accepimus hereditario iure spectat») ¹. Det kan ikke godt ha vært andre enn biskopene selv som Innocens hadde sin kunnskap fra. De hevdet Filip arverett til tronen. Kirkens menn vilde bort fra valgkonedømmet, som i de foregående år igjen hadde bragt ufred over landet. Atter stillet geistligheten sig på standpunktet fra 1163. Når Inge Krokrygg og Magnus Erlingsson kaltes »katolske» konger, siktet det utvilsomt til at de hadde anerkjent kirkens rettigheter ². Derfor var det

¹ Dipl. Norv. VI nr. 12.

² Absalon Taranger antok at »katolsk» betydde at kongen var »lydig mot en uschismatisk pave og ektefødt», *Norvegia sacra* II s. 20 note. At tolkningen ikke er riktig, fremgår av Dipl. Norv. I nr. 25, hvor det sies at Håkon Håkonsson var uekte født og katolsk; jfr. også Dipl. Norv. I nr. 38.

en garanti å få bæreren av deres tradisjoner til konge, å gjøre kongeverdigheten arvelig i deres ætt.

Filips stilling blev likevel snart svekket, og bispene fant det formålstjenlig å samle sig om hans motstander, Inge Bårdsson. I et pavebrev fra 1217 kalles Filip *nobilis vir*, mens Inge blir betegnet som *rex Norwegie*, og Norge som hans rike, *regnum tuum*¹.

Så snart prelatene hadde sluttet sig til Inge, gikk de med på en overenskomst som gjorde kongemakten arvelig i Sverres slekt. Mellem hans to søstersønner, kong Inge og jarlen Håkon Galen, blev truffet avtale om at den av sønnene deres som var ektefødt, skulde arve hele Norge. På den vis blev enekongedömmet trygget. Håkon Håkonssons saga, som forteller om dette, opplyser at forliket blev beseglet av erkebispene Tore og Eirik og biskopene Nikolas og Martin. Gjennem alle omskiftelser førte kirken samme politikk: å sikre et stabilt styre. Det avgjørende var kongearven som prinsipp, og ikke spørsmålet om hvilken ætt skulde være eneberettiget til tronen.

Heller ikke den nye avtalen blev gjort til virkelighet. Før Inges død i 1217 var et annet kongsemne kommet i forgrunnen: Håkon Sverressons uekte sønn Håkon. Så snart tronen blev ledig, tok birkebeinerne ham til konge. Men det varte flere år innen geistligheten anerkjente Håkon. Det skjedde visstnok først under et riksmöte i Bergen i 1223. Her samlet prelatene sig om ham som enekonge, mens alle andre pretendenter blev utelukket. Til gjengjeld fikk kirken Håkons løfte om »alle de rettigheter den har hatt til denne dag, og som tilkommer den efter guds og menneskers lov»². Ifølge Håkon Håkonssons saga, som er vår kilde til Bergensmötet, uttalte erkebiskop Guttorm at kongen var rett arving til hele Norge efter sin far og sine forfedre.

Dette standpunkt möter vi igjen i et pavebrev fra 1241, hvor det fortelles at erkebispene og lydbiskopene i Norge hadde henvendt sig til kurien for å opnå at Håkon, skjönt han var

¹ Dipl. Norv. I nr. 4.

² Norges gamle Love I s. 446.

uekte födt, måtte bli salvet og kronet til konge. Det heter i Gregor IX's brev, som bare kan bygge på meddelelser paven har mottatt fra det norske episkopat: »Siden det ikke fantes ektefødte sønner eller andre nære slektninger som rettmessig (de iure) kunde efterfølge faren, hadde Håkon fulgt efter sin far i regjeringen i henhold til landets lov og sedvane (secundum legem et consuetudinem patrie)»¹. Det var denne sedvane kirken i 1163 hadde søkt å komme bort fra, fordi den bragte rikets enhet og fred i fare. Men noen slik trusel forelå ikke i dette tilfelle. Og når biskopene nu bad paven om å gi kirkelig vigsel til Håkons kongedømme, skjedde det nettop for å trygge riksenheten. Av den grunn var det nødvendig å få slettet ut manglen ved kongens fødsel. Vi tør tro at Skule Bårdssons reisning i 1239—1240 dannet forutsetningen for bispenes henvendelse til Rom. Formålet var å gjennomføre arvekongedømmet i Håkons slekt. Det blir uttrykkelig bekreftet i et pavebrev. I 1246 skrev Innocens IV til kong Håkon at kirken gjennom kroningen ønsket å sikre »at dine ektefødte arvinger skal efterfølge dig i herredømmet og verdigheten (quod heredes tui legitimi tibi in dominio et honore succedant)»².

Under striden mot Skule blev tronfølgen sikret i 1240. En av korsbrødrene i Nidaros gav kongenavn til Håkons mindreårige sønn Håkon. Han var ektefødt, og blev følgelig foretrukket fremfor sin eldre halvbror Sigurd; den sønnen fikk kongen før han giftet sig. Det kirkelige krav hadde seiret over gammel sedvane.

Korsbroren fra 1240 blev i 1254 valgt til erkebiskop uten at kong Håkon var spurt til råds. Valget av Einar Smørbak foregikk på helt kanonisk måte efter avtalen av 1152. Nettop derfor er det verdt å merke at erkebiskop Einar var den fremste talsmann for kongemaktens udelelighet. Og dette syn gjorde han endog gjeldende mot kongen selv. I Håkon Håkonssons saga blir fortalt at kong Håkon ikke vilde gjøre noen forskjell på sine to ektefødte sønner Håkon og Magnus.

¹ Dipl. Norv. I nr. 25.

² Dipl. Norv. I nr. 38.

Den ene måtte ikke stilles lavere i rang enn den andre, hevdet han, for begge hadde rett til samme verdighet. Håkon ønsket en riksdeling med begge sønnene som konger, og bebreidet erkebispem at han vilde innrømme Magnus mindre heder enn en kongesønn var født til. Men Einar Smörbak fremholdt at bare én om gangen skulde være konge i Norge, og han bad om at en slik ordning av riksstyret etter Håkon måtte bli stadfestet gjennom et høitidelig dokument.

Det blev likevel ikke nødvendig å skifte mellom brødrene, for den unge Håkon døde i 1257, og Magnus inntok hans plass. Men få år efter, visstnok i 1260, blev vedtatt en tronfølge lov som gjennomførte det prinsipp erkebiskop Einar hadde kjempet for. Da blev nemlig lovfestet at »den skal være konge i Norge, som er eldste ektefødte sønn av Norges konge, odelsbåren til land og tegner». Videre blev bestemt: »Hvis ektefødt sønn ikke er til, da skal kongens sønn være konge, selv om han ikke er ektefødt». Det var på dette grunnlag at kirken hadde anerkjent Håkon Håkonsson, slik vi har sett av pavebrevet fra 1241. Om ingen sønn fantes, »skal den være konge i Norge som er odelsbåren og nærmest i arv innen kongeaften»¹.

For annen gang i Norge hadde kirken fått vedtatt en lov om tronfølgen. Den nye, av 1260, bygger verbalt på forskriftene fra 1163. Artiklene 5—8 i G 2 går igjen, selv om redaksjonen i enkeltheter er forandret. Likheten mellom lovene fra 1163 og 1260 omfatter imidlertid ikke bare formen. Begge er skapt av samme ånd og med felles hensikt. I 1260 var riktignok den bestemmelse falt bort, at en kongesønn mistet sin rett om ondskap eller uvett besatte ham. Men i dette lå sikkerlig ingen oppgivelse av kirkelige maktkrav. Snarere tør vi se endringen som vidnesbyrd om at kirkens stilling nu var langt sterkere enn i 1163. Påbudet om bispenes kontroll var sløifet fordi det ikke lenger forelå noen risiko for at tronarvingen skulde være lite »skikket». I 1260 kunde det neppe tenkes at en konge vilde nekte å bøie sig for de grunnleggende privilegier fra 1152.

¹ Norges gamle Love I s. 263.

Likevel har vi beretninger om at kirkens menn krevde avtalene fra 1163 gjennomført helt ut. Således forteller Håkon Håkonssons saga at biskopene før kroningen vilde ha kongen til å sverge samme ed som Magnus Erlingsson hadde avlagt. Men Håkon svarte at på slike vilkår aktet han ikke å la sig krone, for de bragte ufrihet istedenfor heder. Utvilsomt siktes det her til bestemmelsene om kronens ofring. Og kravet blev gjentatt av erkebiskop Jon Raude overfor Magnus Lagaböter i 1273. Fra det år foreligger opplysning om at erkebispens syntes det stod dårlig til med håndhevelsen av kirkens friheter¹.

»Enkelte av dens privilegier var avskaffet, som det antas på grunn av ikke-bruk, og særlig privilegiet til en viss Magnus, som efter sigende skal ha vært Norges konge. Spesielt den del av privilegiet som fastsatte at nevnte Magnus gav sig og sitt rike til St. Olav, konge og martyr, og som tegn på underkastelsen foreskrev at kronen efter hans död og efter alle hans eftermenn i regjeringen, skulde ofres til nevnte martyr i katedralkirken. Og dessuten en landslov, muligens utstedt av samme Magnus, som bestemmer at Norges konger bör velges, og ved valget skal erkebiskopen og bispene blandt de andre velgere ha de første stemmer».

Mot disse påstander hadde kong Magnus meget å innvende,

»og særlig mot valget og kroneofringen, som det neppe kunde godtgjøres at Nidaroskirken hadde hatt i rolig besiddelse, og det kunde synes å være et nytt slags krav som skulde avtvinges ham, som hittil ikke hadde vært forsøkt eller sedvanlig. Og især fordi det gjelder rikets underkastelse, som han påstod å ha mottatt fritt efter sin far og sine forfedre ifølge arverett, og slik ønsket han ved guds hjelp å overgi det til sine arvinger og eftermenn fritt og fredelig».

Det blir uttrykkelig sagt at erkebiskop Jons påstand grunnet sig på dokumenter han for anledningen hadde trukket frem — bortgjemte og halvglemte arkivsaker, som ikke sikkert kunde tidfestes. Og aktstykkene fikk en tolkning som var både tendensiös og uhistorisk. Kroneofringen blev oppfattet som ydmygende for kongedømmet, tronfølge-loven av 1163 blev gjort til en valgordning. Jon Raude fremholdt at

¹ Norges gamle Love II s. 457 fg.

forskriftene bare var gått av bruk gjennom sedvane, og altså aldri direkte ophevet.

Påstandene gav på ingen vis uttrykk for det geistlige syn, og representerte ikke noen tradisjon. De var uten enhver tilknytning til den politikk som kirken gjennom de foregående mannsaldrer hadde ført. Når erkebiskop Jon fremsette dem i 1273, skyldtes det ikke at prelatenes holdning plutselig var endret. Kravet tjente et bestemt formål. Det kan ikke være tvilsomt, som Halvdan Koht har fremholdt¹, at avtalene fra 1163 skulde nyttes ut til økonomisk vinning for kirken. Derfor blev de omformet. Derfor blev det forfattet at de var annullert.

Hensikten blev også oppnådd. I tillegg til sine gamle rettigheter vant kirken nu ledingsfrihet². Ved forliket i Bergen den 1. august 1273 satte erkebiskopen sin vilje igjennem, selv om den endelige avtale først kom i stand fire år senere, ved »sættargjerden» i Tönsberg av 1277³.

Da striden var bilagt, trådte på ny tydelig frem at kongedømmet og kirken var knyttet sammen i felles interesser. Under Bergensmötet sommeren 1273 talte Jon Raude ifölge Magnus Lagaböters saga til kongen om »den eiendom som han hadde arvet». Samtidig avgjorde Magnus og Jon i forening spørsmålet om tronfølgen. Eirik Magnusson fikk kongenavn og hans yngre bror Håkon blev gjort til hertug. Den ordning som Einar Smörbak forgjeves hadde foreslått for Håkon Håkonsson, gikk kong Magnus med på. Han böiet sig for det kirkelige krav som hadde seiret i 1260. Arveloven fra det år blev nu nærmere utformet. Dersom ingen lovlig arving fantes, skulde prelatene ha den avgjørende stemme ved valg av ny konge⁴. Det gav sikkerhet for at et tronskifte ikke kunde føre til indre splittelse. Fremdeles fölte geistligheten sig som det tryggeste vern om riksenheten.

¹ Innhogg og utsyn s. 267.

² Jfr. Halvdan Koht s. st. s. 263.

³ Norges gamle Love II s. 455—480.

⁴ Norges gamle Love II s. 27 fg. og 393 fg.

III.

I de foregående avsnitt har vi drøftet det kildemateriale som kaster lys over fremveksten av arvekongedømmet i Norge. Vår konklusjon torde være temmelig pålitelig: arvelovene var kirkens verk. Kongearven utgjorde for biskopene et viktig middel til å nå det mål de hadde strebet mot siden 1152: å skape en sterk statsmakt. For dette mål kjempet geistligheten av egen interesse. Et stabilt riksstyre dannet selve forutsetningen for kirkens styrke. Uten fred og ordnede forhold i landet kunde den ikke utføre sin gjerning eller få sine rettigheter trygget. Stat og kirke hørte uløselig sammen. Derfor fremmet den norske kirke utviklingen av den norske stat.

Denne politikk var også de verdslige stormenns. Av den grunn hadde hövdingklassen i kystdistriktene samlet sig om Magnus Erlingsson. Og Sverre Sigurdssons seier forandret ikke på noen vis den samfundsmessige basis for kongemakten i Norge. Grunnlaget var det samme under Håkon Håkonsson og Magnus Lagaböter som i 1163.

Mellem kongedømmets stötter blev solidariteten brutt i 1280-årene, da en formynderregjering førte styret for Eirik Magnusson. I tillegg til »sættargjerden» fra 1277 hadde kong Magnus innrømmet kirken vidtgående utvidelser av tiendebetalingen. Denne økonomiske vinning for geistligheten rammet også stormennene, og de var ikke villige til å godta en slik nyordning. Adelen fordret at bare de bestemmelser som fantes i Tönsberg-konkordatet, skulde stå ved makt¹.

Hövdingene påstod at »kongen ikke vilde ha flere lovböcker i landet enn én»². Den geistlige, som var til skade for dem, skulde avskaffes. Aristokratiet fremholdt at dersom prelatene ikke opgav sitt krav, varte det ikke lenge innen det på ny fantes neskonger i Norge³. Selv fölte stormennene sig altså som forkjempere for rikets enhet og konge-

¹ Halvdan Koht, *Innhogg og utsyn* s. 259—272.

² *Dipl. Norv.* III nr. 30.

³ *Norges gamle Love* III nr. 9.

dømmets autoritet. Tydeligere kunde det ikke sies at de var ett med kongemakten. Den svarte fullt ut til adelens ønsker.

Under den neste politiske konflikt samlet de mektige ætter sig atter mannjevnt omkring rikskongen. Det skjedde i året 1308, da Håkon V ophevet verdigheten som lendmann. Retterboten av 1308 har tidligere vært betraktet som et slag mot stormannsklassen, men jeg mener å ha godtgjort at den gjengse opfatning er uriktig. Forordningen skyldtes kongens brudd med den svenske hertug Erik Magnusson, som siden 1302 var trolovet med Håkons datter. Da hertugen et par år senere måtte forlate sitt hjemland, fikk han både slott og len i Norge. Dem beholdt Erik efterat han i 1306 hadde fanget broren, kong Birger, og gjort sig til herre over Sverige. Som innehaver av norske forleninger betegnet hertugen fra nu av en trusel mot rikets enhet. Det var et farlig tegn på Eriks maktstilling i Norge, at en av baronene sluttet sig nær til ham. Gikk lendmennene med sine væbnede huskarler imot kongen, kunde Birgers skjebne også bli Håkons. Derfor måtte ingen flere innrømmes retten til å omgi sig med privat hærstyrke, som siden Sverres tid hadde vært lendmennenes særlige privilegium¹. I dette standpunkt stod aristokratiet sammen med kongedømmet. Det store flertall av stormennene i Norge sluttet sig til Håkon mot hertug Erik. Denne gang som i 1319 var konge og adel enige om at utlendinger ikke skulde »ha festninger og sysler eller noen myndighet over Norges konges tegner»². Landets inntekter og maktposisjoner skulde forbeholdes nordmenn. Men Håkon og hövdingene forenet sig ikke bare om å utelukke en fremmed. Stadig var det i aristokratiets interesse å forsvare rikskongedømmet mot selvrådige »neskonger»³.

Det kom igjen klart frem i 1332, da Magnus Eriksson kunngjorde bestemmelser som faktisk fornyet retterboten fra 1308. Utvilsomt var den nye forordning fremkalt av en stor-

¹ Jfr. min fremstilling i Scandia IX s. 191.

² Dipl. Norv. I nr. 156.

³ Se min avhandling »Retterboten av 1308» i norsk Hist. Tidsskr. XXXI s. 1—25.

mannsreisning. Da en liten krets av hövdingar nektet å anerkjenne Magnus, og grep til våben mot ham, innskjerpet kongen påbudet om aristokratiets avvæbning¹. Også denne gang gikk flertallet innen adelen sammen med kongedømmet. Retterboten blev utstedt nettop ved den tid da riksrådet var samlet til möte med Magnus². Hverken i 1308 eller 1332 blev noen avvæbning virkelig gjennomført, fordi et slikt skritt vilde ramme adelen selv. Når hövdingklassen begge ganger gav sin tilslutning til disse forskrifter, var det utelukkende for å svekke maktgrupper som stod fiendtlige overfor kongedømmets og storættens felles interesser. Hensikten var å trygge rikets fred og enhet.

Snart blev imidlertid fellesskapet mellem konge og aristokrati avløst av åpen motsetning. Ingen rådsherre fra Norge mötte ved Magnus Erikssons felleskroning i Stockholm sommeren 1336. Utvilsomt må fraværet ha vært en demonstrasjon. De geistlige og verdslige medlemmer av riksrådet stod nu enige sammen mot kongen. Nordmennene forlangte gjennom de følgende mannsaldrer atter og atter at kroningen av Norges konge skulde finne sted på norsk grunn. Det var en nasjonal fordring, et symbol på rikets likestilling innen unionen. Derfor, tör vi tro, undlot rådsherrene å reise til Stockholm. Og det varte ikke mange årene för misnöien med Magnus kom til uttrykk på mere direkte måte. Flere av landets fornemste hövdingar gikk til væbnet oprör, og det lyktes dem å innta Akershus. Forlik blev i 1339 inngått på det vilkår at slottet skulde overlates til den norskfödte mann som Magnus og riksrådene, eller flertallet blandt dem, fant best skikket. Avtalen betydde sikkert en viktig innrømmelse fra kongens side. Muligens var det nettop dette spørsmål som hadde fremkalt reisningen. Stormennene må ha fryktet — eller kanskje endog fått melding om — at Magnus på egen hånd aktet å gi festningen til en mann utenfor deres krets, ja til og med til en utlending. Og det vilde innebære at kongemakten vant frem på bekostning av rådet. Adelen

¹ Norges gamle Love III nr. 71.

² Jfr. Dipl. Norv. II nr. 198 og III nr. 166.

måtte motsette sig at det gamle forhold til kongedömmet blev forrykket som følge av unionen. I den så aristokratiet en fare for Norges selvstendighet, for sin egen maktstilling i landet. Derfor blev det riksrådets mål å få slutt på kongefellesskapet med Sverige.

I 1343 blev truffet avtale om oppløsning av den norsk-svenske union. Overenskomsten bestemte at Magnus Erikssons yngste sønn Håkon straks skulde gis kongenavn i Norge; inntil han blev myndig skulde likevel faren stå for riksstyret. Norges arvekonge og den nærmeste arving til tronen efter ham gav dermed avkall på sine rettigheter. Det var et eklatant brudd på forskriftene om kongearven. Imidlertid hadde nordmennene slett ikke til hensikt å komme bort fra arvekongedömmet. Tvert om blev uttrykkelig fastsatt at hvis Håkon døde uten å efterlate sig ektefödt sønn, skulde de rette og gamle arveregler atter trede i kraft («þa fare þat æfter rettre ok fornre kononga ærfd j Norege»). Det åpnet mulighet for ny forening med Sverige. Men denne eventualitet blev ikke gitt avgjørende vekt. Den kunde ikke veie op de fordeler som hövdingene mente at arveloven hadde.

Riksrådet handlet i strid med lovens bokstav og overtrådte formelle forskrifter. Det viser at rådsherrenes holdning ikke skyldtes uklar pietet overfor gamle rettsregler; den var ene og alene bestemt av politiske motiver. Gjennem avtalen fra 1343 vilde de fremme sine egne interesser. Nu som tidligere fölte aristokratiet i Norge sig best tjent med at kongearven blev oprettholdt. Det forelå ingen annen grunn til å gå inn for den¹.

Noen år senere, i 1347, sluttet stormennene på ny op om kongemakten. Og denne gang gjaldt det en avgjørelse som hadde brodd mot folk av deres egen krets. En enstemmig riksrådsdom gav kong Magnus medhold mot Havtore-

¹ For fremstillingen av begivenhetene fra 1336 til 1343 henvises til min avhandling »Norge og unionskongedömmet i det 14. århundre» i norsk Hist. Tidsskr. XXX s. 374—399. Den er rettet imot Gottfrid Carlssons undersökelse »Den svensk-norska unionen under Magnus Eriksson», Kungl. human. Vetensk.-samf. i Lund, Årsberättelse 1927—1928 s. 225—282.

sönnene Jon og Sigurd. Borgesysssel, som de hadde fått i forlening av morfaren, Håkon V, blev nu inndradd under kronen med den begrunnelse at ingen konge efter Landsloven kunde gi bort som len så stor del av riket for mere enn sin egen levetid. Rådsherrene erklærte at »herredømme og myndighet over tegner og almue skal ifølge lovene sammen med all annen riksstyrelse i Norge tilhøre den, som efter rett arvegang er kommet til Norges kongerike (þan sem aat rettra ærfd er till Noregs konongs rikis komen)»¹.

Når rådet kunde samle sig om et slikt standpunkt, skyldtes det neppe noen trang til slavisk å overholde loven. Begivenhetene i 1343 hadde tydelig vist at stormennene kunde lempe på lovbud som ikke stod i samklang med deres interesser. Adelsinteressene og ikke lovparagrafer dikterte dommen fra 1347. I den blev uttalt at hövdingklassen ikke vilde tåle noen maktgruppe innenlands, som var uavhengig av kongedømmet. Aristokratiet optrådte i 1347 helt på samme vis som i 1280-årene, i 1308 og 1332. Hver gang stod flertallet av adelsættene sammen til forsvar av rikets enhet, og tok klart avstand fra alle tendenser i retning av föidal oppløsning. Stormennenes politikk gikk — like fullt som kirkens — ut på samling omkring det nasjonale kongedømme. Derfor vilde de gjøre statsmakten sterk. Og arveloven var midlet til å nå dette mål, som betydde sikring av adelens stilling i det norske samfund².

¹ Dipl. Norv. I nr. 303.

² Stormennenes holdning overfor arvekongedømmet etterat den nordiske union var kommet i stand ved slutten av 1300-tallet, har jeg behandlet i avhandlingen »Norges overgang fra arverike til valgrike», norsk Hist. Tidsskr. XXX s. 312—329. Jfr. også studien »Norges-artiklen i Christian III's håndfestning», s. st. s. 185—205.

Johan Schreiner.